

РЕЦЕНЗИЯ

- От: *проф. д-р Красимир Маринов Маринов*
Университет за национално и световно стопанство
Научна специалност Маркетинг
- Относно: *Публична защита на дисертационен труд за присъждане на*
научна степен „Доктор на науките“ по Маркетинг в СА
„Димитър А. Ценов“ - Свищов
- Автор на дисерт. труд: *Тодор Борисов Кръстевич*
професор, доктор
СА „Димитър А. Ценов“ - Свищов
- Тема на дисерт. труд: *Пожизнената стойност на клиента (Концептуални,*
методологични и приложни аспекти)

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед №253/ 25.03.2026 г. на Ректора на СА „Димитър А. Ценов“ - Свищов

1. Информация за автора

Проф. Тодор Кръстевич е представил за обсъждане дисертационния си труд в Катедра „Маркетинг“ при Факултет „Мениджмънт и маркетинг“ на СА „Димитър А. Ценов“ – Свищов съгласно чл. 39 от ППЗРАСРБ. Разкриването на процедурата по защита на дисертационния труд е извършено на основание чл. 89, ал. 6 от Правилника за развитие на академичния състав в СА „Димитър А. Ценов“ – Свищов и решение на Факултет „Мениджмънт и маркетинг“, протокол №6/ 25.03.2026 г.

Проф. Кръстевич завършва специалност „Икономика и управление на индустрията“ в СА „Димитър А. Ценов“ – Свищов през 1990 г. През 1997 г. придобива образователната и научна степен „Доктор“ по Маркетинг от ВАК. От 1990 до 1999 г. проф. Кръстевич последователно е асистент, ст. асистент и гл. асистент в Стопанската академия, а през 1999 г. получава първа хабилитация - научно звание „Доцент“ по Маркетинг от ВАК. През 2023 г. е избран на академичната длъжност „Професор“ по Маркетинг в Стопанската академия. От 2022 г. е и хоноруван професор в УНСС, а от 2024 г. хоноруван професор в Икономически университет –

Варна.

Професионалното израстване на проф. Кръстевич е съпътствано от множество обучения и специализации, сред които тези в Университет Пасау - Германия (няколко на брой с различна продължителност); в Университет Кристиан-Албрехт в Кил – Германия; в Икономически университет Виена – Австрия. Сред обученията, в които е участвал, са тези от ESSEC Business School, DATACAMP, LinkedIn, UDACITY и други.

Проф. Кръстевич е заемал редица отговорни длъжности, сред които зам.-ректор по научноизследователска и проектна дейност на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов; ръководител катедра „Маркетинг“ при същия университет; директор на Центъра за професионално обучение към Стопанската академия; директор на Центъра за следдипломно и факултативно обучение при СА „Д.А. Ценов“ – Свищов; член на Постоянната комисия по стопански науки и управление към НАОА.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Представеният дисертационен труд е в обем от 320 стр. и се състои от въведение (12 стр.), пет глави (общо 209 стр.), дискусия на резултатите (3 стр.), епилог (2 стр.), приложения (66 стр.) и цитирани източници (18 стр.). От гледна точка на своите обем и структура трудът има параметри, които са приемливи и в границите на обичайното за подобни научни продукти.

Във въведението на труда авторът, следвайки добрата практика, е представил замисъла и методическата рамка на дисертацията си.

По отношение на **актуалността на темата и значимостта на изследването** без съмнение може да се твърди, че те са налице. Аргументите за това твърдение съвсем удачно авторът е систематизирал в три посоки. **Първо**, пожизнената стойност на клиента е своеобразно свързващо звено между стратегическия маркетинг и управлението на взаимоотношенията с клиенти, тъй като позволява решенията за управлението на клиентите да се обвърже с дългосрочната възвръщаемост на маркетинговите инвестиции. **Второ**, пожизнената стойност на клиента е обвързана с дигиталната трансформация на организациите, при която последните разполагат с изключително широк кръг данни за клиентите си, които, при това, проявяват многоканално потребителско поведение. Това изисква усъвършенстване на аналитичните модели, които са способни да работят с толкова разнообразни по вид и нелинейни по своята причинно-следствена обвързаност данни. **Трето**, в контекста на разширяващото се въздействие на машинното обучение върху огромен брой решения в заобикалящия ни свят, настоящото изследване търси отражението на тази тенденция

върху моделирането на пожизнената стойност на клиента.

Аргументите на автора за значението на пожизнената стойност на клиента аз бих обобщил и обвързал с нарастващото търсене на по-висока ефективност на маркетинговите разходи. Именно моделирането и проследяването на пожизнената стойност на клиента прави възможно управлението на маркетинговите разходи съобразно очакваната дългосрочна полза от взаимоотношението на компанията с клиентите ѝ.

Обектът и предметът на изследване са правилно формулирани и съответстват на съдържанието се в работата изследване. *Обект на дисертационния труд* са процесите на оценка, прогнозиране и използване на пожизнената стойност на клиента в управлението на взаимоотношенията с клиенти, а *предмет на изследване* са изграждането, тестването и сравнителният анализ на модели за прогнозиране на пожизнената стойност с фокус върху алгоритмите за машинно обучение.

Формулировката на *целта* - да се оцени доколко предиктивните подходи на машинното обучение могат да подобрят прогностичната точност и бизнес полезността на моделите за оценяване и прогнозиране на пожизнената стойност на клиента, като се разработи и тества съответна методологична рамка – е прецизна и адекватна на избраните обект и предмет на изследването.

Така формулираната цел авторът операционализира чрез четири подцели и множество конкретизиращи задачи. Разработени са шест *изследователски хипотези*, които комбинират теоретична обосновааност, емпирична проверимост и управленска релевантност, на основата на разграничението договорни срещу извъндоговорни взаимоотношения и непрекъснато срещу дискретно възникване на трансакционни възможности. *Подцелите* на труда, които авторът формулира, са: (1) теоретично и концептуално осмисляне на пожизнената стойност на клиента; (2) анализ на моделното и методологично разнообразие; (3) оценка на емпиричното приложение и валидиране; и (4) извеждане на управленски изводи.

Изследователските хипотези и подцелите са достатъчно конкретни; изпълнението им позволява да се постигне поставената основна цел; и насочват изследването в правилната посока.

Използваната *научна литература* включва 264 информационни и литературни източници – книги и монографии; статии в научни списания и доклади от научни конференции. Литературните източници са на английски език. Броят на цитираните източници е впечатляващ и напълно съответства на изискванията към подобно научно творчество. Библиографията е напълно релевантна за обекта и предмета на изследване и отразява съвременните постижения по проблема за пожизнената стойност на клиента. Анализирани научни източници свидетелстват за отличната

осведоменост на автора по проблематиката на дисертационния труд.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати

Структурата на представения труд отразява логическата пълнота на изследването и е израз на съществуващите връзки и зависимости между елементите на изложението - както между отделните глави, така и между точките в тях. Логическата подредба на главите дава възможност на автора да си задава точните въпроси към изследователския проблем и да прави коректни обобщения относно пожизнената стойност на клиента. Езикът на автора се отличава с прецизен, изключително академичен стил; като в същото време изложението е елегантно, лесно четимо и разбираемо, въпреки сложните концепции, които са представени.

В *първата глава* са поставени основите на цялото изследване чрез анализ и обобщения върху литературата по пожизнената стойност на клиента. Последната е представена като концепция, представляваща пресечна точка между маркетинга, финансите и управлението на взаимоотношенията с клиенти. Анализът на битувашите в публикуваните изследвания разбирания за пожизнената стойност на клиента е дал възможност на автора както да изгради и аргументира собственото разбиране за този конструкт, но, също така, да произведе един от научните резултати в тази глава - аналитичната типология на дефинициите за разглежданата концепция.

В тази част на работата е представено и развитието на концепцията в контекста на маркетинговата наука. Заслуга на автора е обвързването на еволюцията на понятието с развитието на подходите за изчисляване на пожизнената стойност, в т.ч. разграничаването в началото на XXI век на детерминистични, вероятностни и иконометрични направления, а след края на първото десетилетие - навлизането на големите данни и облачните CRM системи.

Научен резултат в първата глава на работата е и аргументацията на разбирането за управленската полза от тази концепция. Защитено е използването на пожизнената стойност като средство за приоритизация на клиентите, за сегментация по икономическа значимост, за оптимизация на маркетинговите разходи, и за основа на стратегическото целеполагане.

Други научни резултати в първата глава на работата са систематизацията на показатели, които имат връзка с пожизнената стойност на клиента, като разходи за придобиване, разходи за задържане, марж, възвръщаемост на инвестицията, клиентски капитал и реферална стойност, както и извеждането на етичните и управленски съображения, които поставят изисквания към прозрачност, интерпретируемост и отговорно използване на базираните на пожизнената стойност

модели.

Във *втората глава* е разработена типология на моделите за пожизнена стойност на клиента. Основните категории включват детерминистични, евристични и базирани на правила, вероятностни (стохастични), модели на машинно обучение, модели на дълбоки невронни мрежи и хибридни модели. Полученият научен резултат не се изчерпва с типологията на моделите, а включва разграничаване на база анализ на моделите по теоретични корени, допускания, изисквания към данните, силни и слаби страни, както и по типични сценарии на приложение.

Значим научен резултат в тази част на дисертацията е аргументираното виждане на автора, че изборът на модел е функция от контекста, данните, целевия хоризонт, нуждата от интерпретиране и организационната готовност на фирмата за прилагане на един или друг модел. Особено важна за тази глава е изградената връзка на типовете модели със софтуерното решение, т.е. яснотата за прилагането на практически използвани инструменти.

Третата глава съдържа анализ на приложимостта на моделите за пожизнена стойност на клиента в договорни и извъндоговорни условия. Научен резултат в тази част е аргументацията на различията между договорни и извъндоговорни взаимоотношения и на това как тези различия определят идентифицирането на отпадането на потребителя, конструкцията на целевите променливи и валидността на моделните допускания. Показано е, че в договорния режим отпадането е наблюдаемо и може да бъде моделирано като събитие, докато в извъндоговорния режим отпадането е латентно и се извежда вероятно, което налага специфични модели за оценка на това дали клиентът е жив и за прогнозиране на бъдещите трансакции.

Резултат в третата глава е и концептуалното уточняване на процесите на купуване според това дали възможностите за трансакции възникват непрекъснато или дискретно, което е критично при избора на подходящ модел.

В *четвъртата глава* на работата е представена методологичната рамка за моделиране на пожизнената стойност на клиента. Тя задава как се изгражда надежден анализ на пожизнената стойност на клиента, в т.ч.: какво точно е компонент на модела; какви допускания се правят; как се подготвят данните; с какви метрики се оценяват моделите; къде са неуточнените моменти в текущата научна и приложна практика.

Научен резултат в тази глава е изградената многокритериална логика за оценка на моделите, която не се свежда до една грешка на прогнозата, а включва точност, калибрация, оценка на несигурността, ефективност на ранжирането и управленска интерпретируемост.

В последната, *пета глава* на дисертацията, е реализиран емпирично-

аналитичния резултат на дисертацията чрез създаване на прототипи на модели за прогнозиране на пожизнената стойност на клиента, включително вероятностно моделиране, разширяване с парична компонента и дисконтиране; създаване на прототипи на ML-базиран модел на пожизнената стойност на клиента и на бейсовски модел на пожизнената стойност на клиента, последвано от сравнителен анализ между подходите. Като емпирична база е използван готов трансакционен набор, върху който се демонстрират стандартните стъпки на моделирането и се реализира последователен протокол за обучение, прогнозиране и валидиране.

Основният научен резултат в тази част на дисертацията е аргументирането на пълна и издържана в методологично отношение процедура – от подготовката на данните и признаците, през моделирането и прогнозирането, до диагностиката, сравнението и разкриването на управленски смисъл на резултатите - която позволява пълна възпроизводимост.

Всичко отбелязано по-горе относно постигнатите научни и научно-приложни резултати ми дава основание да заключа, че *поставените задачи са изпълнени, а с това е постигната и целта на дисертационния труд.*

4. Оценка на научните и научно-приложни приноси

В автореферата авторът на дисертацията е формулирал седем приноса, а именно:

1) Концептуално и историческо консолидиране на пожизнената стойност на клиента като икономически и управленски конструкт.

2) Разработване на систематична типология на моделите за пожизнена стойност на клиента и критерии за методологично обосноваване избор.

3) Контекстуална рамка за пожизнена стойност на клиента в договорни и извъндоговорни взаимоотношения и операционални последиствия за моделирането.

4) Протоколирана методологична рамка за моделиране и валидиране на пожизнена стойност на клиента, ориентирана към време, калибрация и интерпретируемост.

5) Емпирично сравнение на вероятностни и машинно-обучаващи се подходи върху реален набор от данни при единни условия на валидиране.

6) Методологично утвърждаване на бейсовската перспектива като средство за управление на несигурността и диагностика на пригодността на моделите за пожизнена стойност на клиента.

7) Възпроизводими приложни протоколи в две контекстни среди и рефлексивно рамкиране на пожизнената стойност на клиента в епохата на

изкуствения интелект.

Приемам за налични в дисертацията на всички изброени по-горе приноси. Прави впечатление тяхното стегнато и синтезирано формулиране.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

Видно от представените материали, проф. Кръстевич посочва 12 публикации по темата на дисертацията. В настоящата рецензия не съм възпроизвел публикациите, тъй като проектът на автора, заедно с автореферата, е бил на разположение и всеки се е запознал с тях.

Публикациите са по темата на дисертацията и представят пред научната общност съществени части от труда. Публикациите на проф. Кръстевич са внушителни. По своите тип и обем те не просто покриват, а на практика изпреварват с много минималните национални изисквания за присъждане на научна степен „Доктор на науките“.

Степента на разпространение на получените резултати в научната литература е напълно удовлетворителна.

6. Оценка на автореферата

Авторефератът е в обем от 34 страници. Представен е на български и на английски език. Авторефератът съдържа всички необходими елементи. В него коректно, пълно и адекватно е отразено съдържанието на дисертационния труд.

7. Критични бележки, препоръки и въпроси

Нямам критични бележки и въпроси. Имам само една препоръка, но тя не е към автора на труда, а към ръководствата на катедрите по Маркетинг в трите основни икономически университета в България: Университета за национално и световно стопанство, Икономическия университет – Варна и Стопанската академия в Свищов. Препоръката ми е към списъка с избираеми дисциплини на докторантите в трите университета да се добави дисциплина „Моделиране на пожизнената стойност на клиентите“, а като източник на подготовка за нея да се препоръча монографията на проф. Кръстевич „Пожизнената стойност на клиента“ от 2025 г. Определено настоящата дисертация, както и монографията на проф. Кръстевич, трябва да достигнат до всички колеги с научни интереси в Маркетинга.

8. Заключение

Представеният дисертационен труд е самостоятелно проведено научно изследване по актуален за теорията и практиката проблем. Разработено е от учен с ерудиция, с безспорна академична подготовка и изявен изследовател в маркетинга, управлението на взаимоотношенията с клиенти, моделирането и прогнозирането. Трудът съдържа ясно открити резултати и научни приноси, съответстващи на изискванията към подобен научен труд. Авторът е изпълнил и преизпълнил минималните национални изисквания за придобиване на научната степен „Доктор на науките“.

Всичко изброено ми дава основание да препоръчам на уважаемото научно жури да присъди научна степен „Доктор на науките“ по научна специалност „Маркетинг“ на проф. д-р Тодор Борисов Кръстевич.

Аз самият ще гласувам убедено с „Да“.

08.04.2026 г. / София

проф. д-р Красимир Маринов